

A 15. század végén jelentős átalakításon ment keresztül a templom. Lebontották a korábbi periódus(ok)-ban épült szentélyt és annak diadalívét, és megépítették a mai, támpillérekkel erősített szentélyt és diadalívet.

Az új szentély sekrestyét kapott (1., 1/a-d árkok), melynek nyugati fala bele van vágva a 14. századi hajófalba, keleti fala ugyan az alapozásban elválk, de a fölmenő falban látszik a csorbázat, melyet azután utólag kitapasztgattak. A sekrestye északi fala meglehetősen ferdére sikerült, ám alaprajzát nyilván az is befolyásolta, hogy az északi domboldal meredeken lejtett, amint arra az északi sekrestyefal többletől alacsonyabb alapozási padkája utal. A sekrestye járósíntje jóval magasabbban volt a szentély alapozási padkájánál, amire az elfalazott, rézsús kávájú ajtó kívülről kibontott küszöbsíntje utal. Emiatt az egykori járósíntet kutatóárkainkban már nem érzékelhettük. A sekrestye falkoronáját mutatja a keleti hajófalán látható falvastagítás teteje. Valószínű, hogy a sekrestyének boltozata is volt (ezt a felmenő falakon eddig nem volt módunkban kutatni), ugyanis a helyiség északkeleti sarkában egy kis beszögellés van az alapozásban. Ez valószínűleg egy falsarokban lévő pillérre és egy arról induló élkeresztboltozatra utal (az északnyugati sarokban ilyet nem találtunk). Az északkeleti sarkot kívülről megvastagították, vélhetően a boltozás miatt. A befalazott sekrestyeajtót belülről is megfigyelhettük, és kiderült, hogy befalazásakor áthidalójába és nyugati kávéjába is belebontottak, melyet azután kénytelenek voltak kifalazni. A sekrestye elbontására és az ajtó elfalazására a református időszakban, talán már a 15. században sor került. Mindenesetre az elfalazás barna, homokos, mészszeremcsékkel kevert habarcsa eltér a későbbi református építkezések (déli toldaléképítmény, torony) habarcsától.

A feltárás során megfigyelhettük több esetben a 15. század végi járósíntet is (2/c, 4/b árok) egy téglamorzsalékos építési szint formájában. Ennek szintje a déli oldalon bizonyíthatóan nem a 15. századi lábazati padka szintjén, hanem annál magasabbban volt, mégpedig úgy, hogy a lábázat szabálytalan kövekből, hézagosan rakott – valójában vakolhatatlan – falsíkja minden bizonnyal a földfelszín alatt volt. Ugyanezt feltételezzük az északi oldalon (vö. a sekrestye járósíntjéről mondtakkal), ahol mára a terepszint lemosódott.

A szentély déli oldalán megfigyelhető volt a téglából megfaragott 15. századi lábazati párkány, melynek profilja különbözött a 14. századi hajó lábazati profiljától. Ugyanitt, a keleti hajófal és a déli szentélyfal csatlakozásánál volt megfigyelhető az eredeti, 15. századi meszelés (hordozórétege megegyezett a téglák közti habarccsal), rajta pedig egy sárgásfehér második meszelésréteg volt, valószínűleg a református korszak emléke. Az északi oldalon ugyanitt megfigyelhető volt az eredeti meszelés, ami ezúttal a sekrestye felső terébe esett.

Az új szentély építésével egy időben átépítették a hajót is. Az építkezések során használt állvány egyik lyu-

kát figyelhettük meg a 4/a árokban, de a faelemet már kihúzták belőle.

Amint az a történeti adatokból kiviláglik, a templom a 16. század közepétől nagy valószínűséggel már református volt, majd egy hosszabb 17. századi katolikus időszakot leszámítva ismét reformátussá vált. Mindenképp a református korszakkal függ össze a sekrestye elbontása és a sekrestyeajtó befalazása. Továbbra sincs adatunk arra, hogy erre már a 16. század második felében sor került-e (a templom átvételekor szerintünk nem feltétlen ez volt a legfontosabb dolguk) vagy inkább később, a templom újabb református időszakában.

Az adatok szerint a 19. század elején egy fatornyocskával (harangláb?) rendelkezett a templom. Ennek helyét – ha valóban különálló építmény volt – nem sikerült megtalálni. Mindössze a templomtól délre találtunk egy gyanús, újkori téglalapozást, mely esetleg valamilyen felszíni építménnyel hozható összefüggésbe (4/b árok). Az átmedvesedett vakolat eltávolítása, majd a régészeti feltárás után egyértelművé vált a déli előcsarnok – templomhajóhoz viszonyított – utólagossága. Ugyanakkor az előcsarnok és a torony kötésben volt, azaz egyidősek. Az új épületrészek lábazata lapos barabási kövekből állt. Hasonló javítgatások figyelhetők meg több helyütt a középkori lábazatokon, illetve az északi szentélyfalán, ám ez utóbbi helyen láthatóan már a sekrestyeajtó befalazását is javították.

Ezzel egyidősnek vagy még későbbinek tartjuk a hajó sarkait erősítő, utólagos támpillérek megépítését is. Látható, hogy támpillért csak a délnyugati hajósaroknál nem emeltek, úgy látszik, a déli előcsarnok nyugati falát elegendőnek ítélték a falak oldalirányú megtámasztásához.

Az épület modern kori renoválásainak eredménye egy, főleg a lábazatnál megfigyelhető korábbi cementes vakolat, továbbá rajta a legutolsó templomfelújítás újabb cementes rétege, a feltárás során feltört betonjárda és a fölmenő falak kőporos vakolata.

FÜLÖP ANDRÁS

392. Tizzaszőlős, Domaháza, Pusztá-Réti-dűlő

(Jász-Nagykun-Szolnok megye) U, R, B, Á, Kö

A régészeti lelőhelyet 2003 márciusában fedeztük fel Tiszaörvény DK-i határában, midőn a Körös-kultúra Közép-Tisza-vidéki É-i elterjedési határát vizsgálva, előbb a Heves megyei, majd a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Tisza-part mentén, az egykori holt ágakat felkutatva, terepszemléket tartottunk. A megközelítőleg másfél kilométer hosszúságú és helyenként száz méter szélességű lelőhelyet, amelyet a százötven éve megkezdett gátépítési és tereprendezési munkálatok – kivételes módon – érintetlenül hagytak, a jelenlegi Tisza-medertől kb. 400 m-re K-re elterülő, egykori ártér magas partján lokalizáltuk. A lelőhely magas partját, mely É-ről D-re, majd K-re haladva, megközelítőleg derékszögű ívet ír le, nem használták fel a gát kialakításához. A gátat itt közvetle-

nül a Tisza-partjára helyezték. Ennek köszönhetően maradt érintetlen a lelőhely, mely – a felszíni leletek alapján – a korai neolitikumtól a rézkoron és a vaskoron át egészen a középkorig több korszakban is lakott volt.

Minket elsősorban a *korai neolitikus* településmaradvány érdekelt, mely viszonylag kis területre, egy 30×40 m-es partszakaszra korlátozódott, a nagy lelőhely DK-i részén, a mai Tiszától legtávolabb eső szakaszon. A kis Körös-telep közvetlenül a magaspart peremén helyezkedett el, erre utaltak a felszíni leletek: körömcsípes kerámiatöredékek, magas talpgyűrűk maradványai, alacsony csőtálpak, és ami talán a legmeggyőzőbb volt, sok-sok kagylótöredék.

A felfedezés utáni hetekben, áprilisban, szisztematikus felszíni gyűjtést végeztünk a kora neolitikusnak vélt település zónájában egy 50×190 m-es területen. Ennek során négyzetméterenként összegyűjtöttük a felszíni kerámiadarabokat, csontokat, kagylókat és köveket. Mikor az adatokat térképre tettük, kirajzolódott az egykori objektumok feltételezhető helyzete is. A Körös-kultúra emlékei 3-4 nagyobb foltban jelentkeztek egy 20×30 m-es területen. Világossá vált az is, hogy a Körös-kultúra objektumainak szomszédságában középső neolitikus AVK, valamint rézkori, bronzkori és középkori jelenségekkel is számolnunk kell.

Az ásatást májusban kezdtük. Rábontottunk a felszíni gyűjtés során kirajzolódó K-i foltra, és kezdetben egy 5×10 m-es, majd az ásatás végére egy 8×14 m-es területen, 2 szintben leástunk 30–40 cm-es humuszt. Eközben rendkívül sok Körös-kerámiatöredéket találtunk, de a szelvény alján csak 2 kisebb folt és egy elszántott tűzhely nyomát találtuk meg. Szelvényünk alján, a löszös, szürkés altalaj szintjén sűrű barna szántási csíkok sorakoztak, jelezve a talajművelés okozta pusztítást. A szántási csíkokból és a közöttük húzódó érintetlen löszös sávokból továbbra is sok Körös-leletanyag került elő, ezért újabb 10 cm-es mélységben leástuk ezt a bolygatott löszös részt is. A leletek főleg a löszös talaj felső rétegében, azaz főleg a 10 cm-es réteg tetején sűrűsödtek. Mivel a leleteket négyzetméterenkénti egységekben tartottuk nyilván, és a darabszámokat is mindig leszámoltuk, így pontosan tudtuk mely négyzetek a legsűrűbbek. A 3. szintben a legsűrűbb négyzetek egy 10–15×6–8 m-es foltot rajzoltak ki ÉNy–DK irányú hossz tengellyel. Mint később a szelvény többszöri D-i és K-i irányú bővítése során kiderült, ebben a zónában földbe mélyülő Körös-objektum nem található, az előkerült 3 kör alaprajzú, méhkas alakú gödör közül kettő a korai bronzkorra, egy pedig talán (egy ki nem bontott folttal együtt) az Árpád-korra datálható. Mivel altalajba mélyülő Körös-objektumok nyomai nem mutatkoztak (talán csak az elszántott tűzhely sorolható ebbe a korszakba) úgy véltük, hogy a nagy leletsűrűség bizonyára egy egykori járósínthez – a négyzetadatok alapján talán egy házhoz – köthető.

Még az ásatás kezdetén kijelöltünk egy K–Ny-i kutatóárkot is, mellyel a felszíni gyűjtés térképén kirajzo-

lódó Ny-i foltot szondáztuk meg. A nyugati folt egy a löszös, agyagos földbe kb. másfél méterre bemélyedő Körös-gödört jelölt, melyet a rábontott 9×8 m-es szelvényben több, mint három hónap alatt tártunk fel. Az ÉNy–DK-i hossz tengelyű gödörből gazdag Körös-leletanyag és 4 temetkezés csontváza került elő. Említést érdemel, hogy a gödör felső rétegéből (nem beásásként, hanem inkább beszántott darabokként) valamint a gödört keresztül-kasul fúró állatjáratokból AVK leletek is előkerültek. Értelmezésük sokáig komoly fejtörést okozott, ugyanis ezek vagy egy a közelben lévő AVK kori objektumot sejtettek, amelyet meg kellene találni, vagy – mivel a leletek az igen korai Szatmár-fázisra tehetőek – a Körös-kultúra legvégső, átmeneti fázisát jelezték volna. A bontást a gödörben is négyzetméterenként végeztük, egy-egy stratigráfiai egység többnyire 10–15 cm vastagságú mesterséges réteget jelzett. A betöltés földjét zsákokba pakoltuk, majd később mind a 800 zsáknyi anyagot kiiszapoltuk. A gödörből kb. 15 zsáknyi kerámia leletanyagot gyűjtöttünk és szállítottunk ideiglenesen, feldolgozás céljából az egri Dobó István Vármúzeumba.

Az ásatás utolsó fázisában egybenyitottuk a K-i és Ny-i szelvényünket, és az így adódó, összességében véve mintegy 27×10 m-es felületen teljesen leástuk a humuszt. Újabb Körös-objektum már nem került elő, viszont a korábban feltárt Körös-gödör mellett egy többségében AVK leletanyagú objektumot sikerült megtalálnunk és félig feltárnunk. Az AVK gödör közelében több cölöplyuk is előkerült, jól körvonalazható struktúrára azonban nem tudtunk következtetni belőlük. Az AVK gödör és az esetleg hozzá tartozó ház – egyelőre legalábbis úgy tűnik – magyarázatot szolgáltatnak a Körös-gödörben előkerült AVK leletekre, azt sejtetik, hogy az AVK kori járósínből beszántott, illetve rágcsálók által beszállított szórványok. Az AVK kori megtelepedés nyomai egyébként nagyobb felületen fordulnak elő a lelőhelyen, nem korlátozódnak a kis Körös-telep területére. Terepszemléink alapján feltételezhetjük, hogy az AVK telep nyomai egy kb. 400 m hosszú sávban a magaspart D-i teraszán végig megtalálhatók. A leletek – úgy tűnt – lefedik az AVK teljes korszakát.

A teljes kutatási területen egyébiránt több olyan foltot is bemértünk, melyet csak félig illetve egyáltalán nem bontottunk ki. Ennek az az oka, hogy kizárólag a Körös-kultúra kutatása volt a célunk. Az AVK gödörön kívül összesen 4 gödört bontottunk még ki félig, ezek közül – mint fentebb már említettük – kettő kora bronzkori volt, kettő pedig feltehetően Árpád-kori. A Körös-gödörbe is beástak két kora bronzkori gödört. Egyik sekélyebb kicsi, másik mélyebb és terebélyesebb, kör alaprajzú, méhkas alakú gödör volt. Ezeken túlmenően, anélkül hogy kibontottuk volna őket, megfigyeltünk még 6 további kora bronzkori vagy Árpád-kori kör alaprajzú gödört, egy keskenyebb árkot, valamint egy szögletes alakú, valószínűleg Árpád-kori, félig földbe mélyített házmaradványt.

Kutatásunk eredményekét megállapítható, hogy a Közép-Tisza-vidéken megtaláltuk a legészakibb Körös-települést, melyből mindössze egy nagy gödröt és egy vele azonos tájolású házra utaló, intenzív járósínt tudunk feltárni. Nagy biztonsággal kijelenthetjük, hogy a település teljes egészét feltártuk, azaz a település kizárólag egyetlen házból állt. A telep a Körös-kultúra késői fázisára keltezhető. Négy temetkezés rendelhető biztosan a telephez, egy magányos koponya és további szórványos embercsontok kora egyelőre még bizonytalan. Az előkerült leletanyagban a kerámia dominál, de jelentős mennyiségű kagylót is gyűjtöttünk. Előkerültek jellegzetes szobrok, szobortöredékek és pattintott kőeszközök is. A több, mint 800 iszapolási mintában magvak is előfordultak.

DOMBORÓCZKI LÁSZLÓ

393. Tolnanémedi határa

(Tolna megye) Ő, Ró, Á, Kö

Gyánti-földek: 2003. április 12-én meglátogattuk az általam eddig kétszer bejárt középkori Gyánt helyét, Tolnanémedi D-i házsorától néhány száz méterre DNy-ra, a Kapos NyÉNy-i oldalát kísérő szántott, száraz dombháton.

A település nyomai a Tolnanémediről Pincehelyre tartó földesút második bevágásának vonalában kezdődnek és húzódnak DNy felé, központja a 110 m-es szintvonallal határolt kiemelkedésen helyezkedik el; 2000. január végén és március elején itt sikerült azonosítani egy középkori templomépület és temetője helyét. Az akkor mintegy 5 m hosszán kiszántott, nagyméretű kövekkel is jelzett objektumot most hosszas keresés után sem sikerült megtalálni a száraz felszínen. A lelőhely a mélyút negyedik bevágódásáig elhúzódik az út és a folyó közti szántásban, a faluhatár előtt nem sokkal tűnnek el felszíni nyomai. A Kapos felé hosszú szakaszon meredeken lejtő dombnak csak tetejét és oldalát lakták a középkorban, a fekete öntéstalajjal borított folyómenti síkon nem található leletanyag. A földesút É-i oldalára csak helyenként nyúlik át a lelőhely, leghosszabban a Pincehely–Tolnanémedi közti határvonalhoz legközelebb eső, a dűlőúttal átvágott kiemelkedésen találtunk főként Árpád-kori leletanyagot.

A környék viszonylatában kiemelkedő mennyiségű és minőségű leletanyag ismét tartalmaz néhány ritkaságot, pl. egy bekarcolt hullámvonallal díszített peremű tál (mécset?) töredékét.

Alji-dűlő/Úrbéres-földek II.: A korábban több említésből is ismert templomhelyet sikerült ez alkalommal beazonosítanunk. A Tolnanémedi É-i házsorától a kendergyár felé vezető, hosszan a dombok közé mélyedő kövesúttól Ny-ra, a Kapos felé jelezte a templomhelyet már Kiss István 1938-ban dűlőnév nélkül. Majd 1962-ben Torma István azonosította a középkori falu helyét, a templom megtalálása nélkül, Úrbéres-dűlő II. néven (ez a dűlő valójában inkább a vasútállomástól K-re fekvő területre vonatkozik; a falu- és templomhelyet a Tol-

na megye földrajzi nevei c. kötet Alji-dűlő néven, téglával és cserepekkel borított területként ismeri). Néhány éve Ódor János Gábor végzett leletmentést a falu területén (Koma-sziget név alatt).

Az É-D irányú úttól K-re hasonló irányban a Kapos mentén húzódnak, az ártérből meredeken kiemelkedő dombvonulat Ny-i, lejtős oldalán és tetején kb. 300 m hosszán kevesebb őskori, több római kori, valamint legnagyobb mennyiségben és sűrűségben középkori cserepeket gyűjtöttünk. Nagy területen figyeltünk meg apró és közepes méretű, téglá- és kőtöredékeket. Az építési törmelék egyértelműen a part szélén, egy kb. 20×10 m-es ÉK–DNy irányú foltban sűrűsödik, amelyben néhány elszórt emberi csonttöredéket is találtunk. A római cserepek részben fedik a középkori falut, azonban K-en majdnem az útig húzódnak.

K. NÉMETH ANDRÁS

394. Tornyiszentmiklós, Külső Pálka-dűlő

(Somogy megye) R

A lelőhelyen 2000 ősztől próbaásatást végzett P. Barna Judit. Korábban középkori edénytöredékeket találtunk terepbejárásakor, a szondázó ásatás viszont negatívnak bizonyult.

A kivitelező vállalat 2003. március 24–25. között elkezdte a humusztalajt a területen anélkül, hogy erről értesítette volna a múzeumot. Korábban a munkakezdést március 31-re jelezte a kivitelező. 2003. április 2-án a 16+900 és 16+700 kilométerszelvény között néhány objektum foltja világosan látszott a legyalult felületen.

2003. április 7–11. között elvégeztük a leletmentést, az átvizsgált terület nagysága összesen mintegy 1600 m², és ez a rész a 2000. novemberi próbaásatással párhuzamosan, attól D-re húzódnak. Összesen 4 objektumot sikerült megfigyelnünk az átvizsgált terület K-i felén. Az objektumokat a humusztalajkor és a tömörítéskor erősen megbolygatták, így csupán sejteni lehet az objektumok egykori kiterjedését és rendeltetését. Az 1. sz. objektum minden valószínűség szerint tűzhely, míg a 2. sz. objektum cölöplyuk nyoma lehetett. Az innen előkerült néhány kerámiatöredék teljesen jellegtelen, feltehetően a rézkorra keltezhető.

Munkatárs: Tokai Zita Mária.

HORVÁTH LÁSZLÓ

395. Törökbálint, Dulácska

(Pest megye) U

A részletes tanulmányt lásd a 27. oldalon!

BENCZE ZOLTÁN

396. Törökbálint, Tópark

(Pest megye) B, V

A Tóparkon 2003-ban két cég területén folyt földmunka. Az MRT 7. k. 36/1 lelőhely nyugati részén, a 3301/